

ATATÜRK DÖNEMİNDE DEMOKRASİ DENEMELERİ (1925-1930)

Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulmasından sonra çok partili sisteme geçiş denemeleri üzerinde durmadan önce Osmanlı Devleti'ndeki partili döneme değinmekte yarar vardır. Şunu kabul etmek gerekir ki siyasal alanda çok partili hayata girişin Türk tarihindeki geçmişi çok da eskiye dayanmaz. Osmanlı Devleti'nde partilerin katıldığı bir seçim ve millet meclisi ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra siyasî hayatımıza girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'yle fiilen son bulması ve ardından başlayan Millî Mücadele hareketinin zaferle sonuçlanması sonucunda Türkler, kendilerine yeni bir siyasî hayat biçimi seçtiler. Atatürk'ün önderliğinde kavuşulan "millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk devleti" kurulmuştur. Kurulan bu devletin adı Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu devletin ilk hükûmet şekline de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti denilmiştir.

Milletin demokratik gelişmesine engel olan saltanatın 1922 yılında ortadan kalkmasıyla birçok siyasî kıpırdanışa da şahit olmaktadır. Genellikle Atatürk'e ve yeni rejime muhalif olan bu gruplar "Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu" gibi isimler taşımışlardı.

Atatürk demokrasi anlayışı millî egemenlik ilkesinde belirginleşmektedir. Atatürk millî egemenlik ilkesini millete mal etmek isteyen ilk Türk lideridir. O'nun bu ilkesi cumhuriyet rejimiyle şekillenmiştir.

Atatürk'ün gerçekten tam bir demokrasi aşığı idi. Ancak, şartlar ve içinde bulunulan durum bunun gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Demokrasi ve millî egemenlik ilkesi, Atatürk'ün hayatı boyunca üzerinde durduğu bir husustur.

Nitekim, 5.11.1923'te Akhisar'da yaptığı bir konuşmada "Bu devletin dayandığı temeller tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız millî

egemenlikten ibarettir. Millet bu egemenlikten zerresini elden çıkar-mayacaktır; gözünü açmıştır”¹ demiştir.

Halkın eğilimlerine değinen Mustafa Kemal, bu konuda da “Bir insanın memleket ve milletine yaralı bir iş yaparken gözünden bir an uzak bulundurmamaya zorunlu olduğu kural, ulusun gerçek eğili-midir”² diyerek halkın eğilim ve isteklerine verdiği önemi belirtmiştir.

Atatürk’ün düşüncesine göre demokrasi düşüncesi eskiden beri Türk devletlerinde uygulanmıştır. Atatürk’ün özetlenen şu sözlerin-den de anlaşılacağı gibi “Türk ulusu, en eski tarihlerinde ünlü kurul-taylarıyla, bu kurultaylarda devlet başkanlarını seçmeleriyle demokrasi düşüncesine ne kadar bağlı olduğunu göstermiştir”³.

Atatürk’ün demokrasi ile ilgili sözlerinden biri de eşitlik ile il-gilidir. Bu konuda da şunları söylemiştir: “En son olarak demokrasi eşitseverliktir. Bu nitelik, demokrasinin bireysel olması niteliğinin mecburi bir sonucudur. Kuşkusuz bütün bireyler aynı siyasal hakları taşır olmalıdırlar. Demokrasinin bu bireysel ve eşitseverlik nitelik-lerinden genel ve eşit oy ilkesi çıkar”⁴.

Atatürk’ün bu içten sözlerinden de anlaşıldığı gibi O, gerçek kurallarına uygun bir demokrasiyi istiyordu. Nitekim O’nun demok-rasinin temel şartı olan çok partili bir rejim istediğini de uygulamaların-dan ve sözlerinden anlamaktayız.

1924 yılında biraz da kendiliğinden ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adındaki muhalefet kuruluşunun ve yine 1930’da bizzat kendisi tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Partisi denemelerinde gösterdiği tavır, O’nun gerçekten ne kadar çok partili hayatı özlediğini göstermektedir. Bu çalışmada yalnızca 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluş, kapanış ve çalışmaları üzerinde durulacaktır.

A- 1923 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin görev süresinin tamam-lanmasından sonra Meclis kendi kendisini dağıtarak yeni bir seçim kararı aldı.

1 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; c. II. Ankara. 1952, s. 91.

2 a.g.e., s. 200.

3 Muzaffer Erendil; Atatürk ve Demokrasi, Atatürk Araştırma Dergisi, c. II. Mart 1986, Sayı 5’ten ayrı basım, s. 705.

4 Afet İnan; Atatürk’ten Yazdıklarım, Altınok Basım Evi, Ankara, 1969, s. 23.

Mustafa Kemal de 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına dokuz ana prensip yayımlamış ve bundan sonra da seçime gidilmiştir⁵.

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresine iştirak eden millet vekilleri 7 Ağustos-11 Eylül tarihleri arasında Halk Fırkası nizamnamesini tartışmışlar ve nihayet Mustafa Kemal'in genel başkanlığı ile 11 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası Ankara'da kurulmuştur⁶.

Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulan bu partinin programını şöyle özetleyebiliriz:

"Millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek, Türkiye'yi modern bir devlet hâlinde yükseltmek, Türkiye'de kanunları hâkim kılmak, kanun önünde herkesi eşit kılmak, imtiyazsız ve sınıfsız bir halk oluşturmak"⁷. Partinin kurucuları arasında Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Celal (Bayar), Recep (Peker), Saffet (Arıkan) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktaydı.

Halk Fırkası, Cumhuriyet ilân edildikten kısa bir süre sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde verilen bir karar ile adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilân etti.

Cumhuriyet Halk Fırkası, inkılâbın yürüyüşü ve gelişmesiyle birlikte kendi yapısında ve programında çeşitli evreler geçirdi. Prensiplerini sürekli olarak değişen ihtiyaçlara ve durumlara göre işledi ve yeniledi.

B- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Kurucuları arasında Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Adnan Adıvar, Hüseyin Rauf (Orbay) gibi çok önemli şahsiyetler bulunmaktaydı.

İktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı gerek basında, gerek Meclis'te ve gerekse halk arasında yavaş yavaş bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı şikâyetler başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Meclis üzerinde baskı yaptığı iddia ediliyordu. Dış politika konusunda da

5 Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, s. 559.

6 a.g.e., s. 559.

7 Füzûzan Hüsrev Tökin; Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul, 1965, s. 68.

sert eleştiriler olmuş ve Başvekil İsmet (İnönü) başvekillikten ayrılmış, yeni kabineyi Fethi Okyar kurmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası içinde meydana gelen fikir ayrılıkları yeni bir partinin kurulması ile sonuçlandı. Kurulan bu yeni partinin ismi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslarla kurulan bu yeni partide, askerlikle ilişkilerini kesen Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da vardır⁸. Bu Fırka Büyük Millet Meclisi'nin içinden kurulmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan hemen sonra müzakerelere katılmış, hükûmetten muhtelif meseleler hakkında izahatlar istemiştir. En çok İsmet Paşa Hükûmeti ile uğraşmışlar, Fethi Bey kabinesine toplu olarak güven oyu vermişlerdi.

1925 yılı bütçe görüşmelerinde fikirlerini bildirmişler, aşarın kaldırılmasını alkışlarla kabul etmişlerdir. Ara seçimlerde iktidar partisini baskı uygulamakla suçlamışlardır. Bütün bu olaylar Cumhuriyet Halk Fırkası'nda telâşla karşılanmıştır.

Bütün bunlara rağmen iktidar partisinin karşısında bir muhalefetin olmasını isteyen Mustafa Kemal, başlangıçta olaydan memnun kalmıştı. Çünkü, Mustafa Kemal demokratik bir sistemin kurulmasını istiyordu. Bu sistemin kurulması için de çok partili sisteme geçmek şarttı. Bu parti için Mustafa Kemal, "Bırakınız karşımıza çık-sınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim"⁹ diyordu.

Mustafa Kemal bu partinin kurulmasını o kadar hoşgörü ile karşılamıştı ki Batılı ülkelerin parlâmentolarını örnek gösteriyor ve çok partili rejimin lüzumunu ve faydalarını anlatıyordu. Bu konuda "Biz, Meclis'imizde tek parti ile bir diktatör intibai vermekteyiz. Bizde bakan Batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır derler. Bizim Meclis'imizde de iki parti olmalı, hükûmeti denetleme sistemi kurulmalı ve medenî ülkelerin parlâmentolarına benze-meliyiz demekteydi"¹⁰ Partinin programı genel olarak şöyleydi:

Madde 1- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenit bir cumhuriyettir.

Madde 2- Hürriyetperverlik halkın hâkimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek-i esasisidir.

8 Tunaya; s. 609.

9 Tökin; s. 70.

10 a.g.e., s. 70.

Madde 3- Kavaninin vaz'ı tedvininde halkın ihtiyacı, menafii, temayülâtı, asrın icabatı ve o adalet prensipleri hâkim olacaktır.

Madde 4- Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır.

Madde 6- Fırka fikirlere ve dinî itikatlara saygılıdır.

Madde 12- Reisicumhur seçilen kişinin mebusluk sıfatı son bulur.

Madde 14- Millî birlik ve beraberliğin bozulmaması için devletin denetlenmesi kalıcı olmak şartıyla yetkilerin genişletilmesi artırılabacaktır.

Madde 19- Nüfusun çoğalması ve memleket halkının sıhhatinin sağlanması temel arzudur.

Madde 29-30- Memleketin her tarafında zirâi, ticarî, sınaî müstahsilleri arasında meslek kuruluşları vücuda getirilecek, ziraatte ilk hedef memleketin kendi ziraat ürünleriyle yaşamasını temin etmektir. Üretilen mahsullere pazarlar temin etmektir¹¹.

Ancak, programında dine saygılı olduğunu açıklayan ve daha Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı çıkan bu oluşumu Türk demokrasi tarihinde önemli bir gelişme olarak kabul etsek bile, bütün muhaliflerin hemen bu partide toplanması ve inkılâpların tökezlenmesi ihtimali söz konusu olmaya başladı. İlimlisından aşırısına kadar herkesin bu yeni partinin saflarına katılması ve önemli basın kuruluşlarının da bunlara destek vermesi, iç karışıklıklara sebebiyet vermeye başladı.

Fırsat bekleyen iç ve dış çevreler hemen devreye girdiler. İşte tam bu sırada doğuda Şeyh Said isyanı patlak verdi. Rejimin güvenliği ve devletin bütünlüğü dikkate alınarak çok önemli kararlar alındı. O günkü kabine, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'e getirdi. Bu kanun metni şöyleydi. "İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamı ile huzur ve sükûneti emniyet ve asayişini ihlâlâ beis bilumum teşkilât, tahrikat, teşebbüsât ve neşriyatı hükûmet reis-i cumhurun tasdikiyle res'en veya idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını hükûmet istiklâl mahkemelerine sevk edebilir"¹².

Bu kanun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından tenkit edildi. Ancak, buna rağmen Meclis kanunu kabul etti.

11 58 maddeden oluşan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının tam metni için bkz. Tunaya; s. 616-620.

12 Tökin; s. 71.

Takrir-i Sükûn ve istiklâl mahkemelerinin Meclis'te kabulünden sonra hükûmet ve istiklâl mahkemeleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini siyasete âlet ettiğini, gericiliği körüklediğini ileri sürdü. Her yerdeki parti şubeleri arandı. Mensupları mahkemelere sevk edildiler. Parti şubeleri istiklâl mahkemeleri kararıyla kapatıldı. Partının programındaki "Dın düşüncesine ve inançlarına saygılıdır" maddesinin, gericiliğe yaradığı ve halkı gericiliğe teşvik ettiği iddia edildi ve o dönemde Bakanlar Kurulu kararıyla 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı¹³.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası memleketimizde ilk olarak çok partili rejimi ilân eden bir fikir partisi olarak, memleketin iç ve dış durumu nedeniyle ancak 7 ay yaşayabilmiştir.

C- Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra bu alanda önemli bir siyasi gelişme olmamıştır. Ancak 1930 yılında dünyada yaşanan ekonomik krize paralel olarak Türkiye'de de büyük bir durgunluk ve ekonomik sıkıntı mevcuttu. Bu durgunluk ve kriz üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki önemli görüş vardı. Bunlardan biri memlekete yabancı sermaye girmediğinden ve yerli büyük sermaye sahipleri de bulunmadığından bütün teşebbüslerin devlet tarafından yürütülmesini, diğeri ise politik, ekonomik alanda liberalizmi savunmaktaydı. Devletei düşüncenin en önemli savunucu İsmet (İnönü), liberal düşüncenin en önemli savunucusu ise Fethi (Okyar) idi.

Mustafa Kemal ise bu iki düşüncenin Meclis'te tartışılmasının yararlı olacağını düşünmekteydi. Mustafa Kemal ayrıca Batılı devletlerdeki demokratik rejimin faydalarına ve gereğine de inanmaktaydı. Böylece ülkedeki suistimallerin, nüfuz ticaretinin, rüşvetin azalacağını ve ekonomik kararların daha sağlam alınabileceğini düşünüyordu.

Atatürk "Çok partili rejim, gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Bunu Cumhuriyetin esaslarından sayıyorum" diyordu.

Fethi (Okyar), Atatürk'ün eski ve güvenilir arkadaşlarından biriydi. Bu nedenle onun başkanlığında bir partinin kurulmasını bizzat Atatürk teşvik etmiş ve desteklemişti. Cumhuriyet'in yedinci yıldönümünden kısa bir müddet evvel Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur.

¹³ Tunaya; s. 614.

Bu partinin lideri Ali Fethi (Okyar) idi. Diğer kurucuları ise Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli şahsiyetlerden oluşmaktaydı.

Bu partinin programında genel olarak şu hükümler yer almaktaydı:

— Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır.

— Vergiler, millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takatini aşmayacak derecede hafifetilecektir.

— Fırka, Türk parasının kıymetini bir an önce tespit edecek ve dış sermayenin memlekete girmesini sağlayacaktır.

— Vatandaşların refahına, malî iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan hükûmet müdahalelerini reddeder.

— Ucuz faizle köylü ve çiftçiye kolay yollardan kredi verilecektir.

— Sanayi teşvik kanunu uygulanacaktır.

— Yerli mahsuller korunacak ve bunlara dış pazar bulunacaktır.

— Bir dereceli seçim sistemi kurulacak ve kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilecektir.

— Kültürel, ekonomik, malî her türlü teşebbüse yardımcı olmak, memleket ekonomisi yükseltmek ve memleketin genel menfaatlerini korumak için devletin belirli bir denetleme hududunu aşan müdahalelerine meydan vermemek şeklinde özetlenebilir.

Çok kısa bir dönem yaşayabilmiş olan bu fırkanın kurulduğu dönem içerisinde herhangi bir seçim olmamıştır. Ancak yapılan belediye ara seçimlerinde seçimin baskı altında yapıldığını iddia etmiştir.

Fethi (Okyar) başkanlığındaki bu yeni parti, kısa süre içerisinde halk arasında önemli bir destek bulmuştur. Liberalizmin savunucusu olan bu partiye iltihaklar nedeniyle memleket genelinde siyasete bir hareketlilik gelmiştir.

Ancak Fethi Bey'in Ege gezisi sırasında, gizli kalmış birçok duygular ve olaylar ortaya çıktı. Halk, hükûmet aleyhine tezahüratta bulundu ve birçok yerde devrimler ve lâiklik aleyhine gösteriler yapıldı. Bazı yerlerde bir kısım kişiler şapkalarını yere atıp çiğnemeye başladılar. Bu durum, ülkede kargaşanın ve devrimler aleyhine anarşik olayların ortaya çıkması demektir.

Mustafa Kemal'in yukarıda belirtilen düşüncelerine uygun olarak Cumhuriyet Halk Partisi çok partili cumhuriyet düzeninin tüm görevlerini üstüne alacak, hiçbir ayrıntı gözetmeksizin tüm ulusu kendi içinde toplayacak bunun için de herkesin birlikte ve eşitçe çağdaş uygarlık düzeyine varabilmesini sağlayan bütün kurallara ve yetkilere sahip olacaktı. Bundan sonraki işlem ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın artıklarının temizlenmesi idi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası bütün örgütlerini kapatmıştı. Ancak belediye seçimlerinde bu partiden katılıp da kazanan belediye başkanları vardı. Çıkarılan bir daniştay kararı ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kazandığı belediye başkanlıkları iptal ettirilmiştir. Parti belediye başkanları görevlerinden alınmış ve tek partili düzenin tamamen kurulması sağlanmıştır²⁰.

Atatürk 27.1.1931 tarihinde Halk Partisi kongresinde yaptığı konuşmada tek partili cumhuriyet düzenini kurmak için giriştiği çabaları şöyle anlatmıştır.

“Partimiz öteki ülkelerde olduğu gibi herhangi bir siyasî parti olarak düşünülmemelidir. Bilirsiniz ki siyasî partiler sınırlı amaçlarla kurulurlar. Oysaki bizim partimiz böyle sınırlı bir görüşü izleyen bir kuruluş değildir. Tersine, her sınıf halkın yararını eşit olarak ve biri ötekini zarara sokmadan sağlamayı hedef tutan bir kuruluştur. Öteki ülkelerde bu kuruluşun benzerini aramak gerekli değildir. Partimizin uygulamak istediği program, bir bakımdan tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, ekonomik bakımdan devletçidir. Halkımız da yaratılıştan devletçi olduğu için her ihtiyacı devletten istemeyi eңdinden hak görüyor” demektedir²¹.

Tasarlanan devlet düzeni bu olunca, memleketteki bütün yasama ve yürütme işlerinin tek ve gerçek sorumlusu, yetkilisi, sahibi de o tek parti, yani Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur.

SONUÇ

Atatürk'ün çok partili rejime geçmek isteğine rağmen, iki teşebbüs de başarılı olmamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka ona rakip diğer bir partinin kurulması fiilî bir duruma istinat etmiştir. İkinci

²⁰ a.g.e., s. 6.

²¹ a.g.e., s. 6.

bir muhalefet partisinin kısa sürede halk içinde yayılması ve taraftar bulması, bu partiler üzerinde kuşkuları artırmıştır.

Ancak devletin ve yeni kurulan cumhuriyetin siyasî, ekonomik ve toplumsal dengelerinin henüz tam oturmamış olmasından dolayı karışıklıklar hemen başgöstermekte ve art niyetli kişiler devreye girerek ülkeyi siyasî bir anarşinin içine sürüklemekteydiler. Bu nedenle 1924 ve 1930 yıllarında kurulan iki önemli hareket kapatılmak zorunda kalmıştır.

Esasında bu siyasal olay veya olaylar, inkılâpçı Mustafa Kemal'in kafasında tasarlanan çağdaşlaşma amacının bir uygulaması veya denemesi olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal Paşa çok partili sistemi beğenip kabul etmeseydi, böyle partilerin kurulması girişimlerine müsaade etmezdi. Ancak, O, tasarladığı özlü ve köklü reformların gerçekleştirme ortamı üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlayınca, çok partili rejim uygulamasını ilerideki bir zamana bırakmış ve vaktin henüz erken olduğunu düşünmüştür.

Bu eksiği gidermek için ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm halkı ve tüm düşünceleri kucaklaması ve halkın bütün isteklerine cevap vermesine çalışmıştır. O'nun ömrü üçüncü bir denemeye yetmemiş ise de ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti O'nun çok arzuladığı demokratik rejime ve çok partili siyasî yaşama kavuşmuştur.